

NA DE VAL

BEN RHODES BIJ DE BEZIGE BIJ

Mijn jaren met Obama

Ben Rhodes

Na de val

Op zoek naar democratie
in een veranderende wereld

Vertaald door
Pon Ruiter en Aad Janssen

2021
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2021 Perry Merrill LLC
Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Pon Ruiter en
Aad Janssen
Oorspronkelijke titel *After the Fall*
Oorspronkelijke uitgever Random House, New York
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Omslagillustratie Imagedepotpro/iStock
Foto auteur Natalie Moser
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 031 5291 2

NUR 320

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Voorwoord bij de Nederlandse vertaling 11

Proloog 17

DEEL I Het autoritaire draaiboek 23

1 De historische trends 25

2 Het hoogtepunt van de vrijheid 32

3 'Pak ons land terug': van Trianon tot de Tea Party 45

4 Identiteitspolitiek 61

5 Oppositie 74

6 De liberale wereldorde: een lange cyclus van redelijkheid? 82

DEEL II De contrarevolutie 95

7 Het huis van de Sovjets 97

8 Hetzelfde liedje 104

9 Poetin en Obama: twee wereldbeelden 116

10 Het systeem is gemanipuleerd 128

11 De Krimoorlog 140

12 Democratisch nationalisme 155

13 Een oorlog zonder geweld 168

DEEL III De Chinese Droom 185

- 14 Een ontmoeting met de nieuwe baas 187
 - 15 De buitenstaander 196
 - 16 De Chinese Droom 207
 - 17 Make China great again 222
 - 18 Eén land, twee systemen 235
- 19 ‘Het verhaal van het liberalisme en de democratie is krachteloos geworden’ 248
- 20 Macht geeft zich niet zonder slag of stoot gewonnen 264

DEEL IV Wie wij zijn: onze identiteit als Amerikaan 283

- 21 Wie wij zijn 285
- 22 We doen grote dingen 297
 - 23 Eeuwig oorlog 313
 - 24 De oceaanstomer 334
- 25 Vechten tegen laster 356
 - 26 Na de val 374

Woord van dank 393

Register 397

*Voor mijn gezin, en voor mensen die waar dan ook
strijden tegen autoritarisme.*

De definitieve machtsovername voltrekt zich niet met één spectaculaire Rijksdagbrand, maar is een jarenlang dierend, kwellend proces van veel verspreide, schijnbaar onbeduidende brandjes, die smeulen zonder dat er vlammen te zien zijn.

– Ece Temelkuran

Voorwoord bij de Nederlandse vertaling

Eind september 2018 bracht ik samen met Barack Obama een bezoek aan het Achterhuis waar Anne Frank ondergedoken heeft gezeten. Indertijd was dit boek nog maar een onuitgewerkt idee, een eerste aanzet voor een analyse waarom de democratie het op zoveel plekken moeilijk heeft.

Tijdens autoritten door de stad zetten Obama en ik het gesprek voort dat we al tien jaar voerden. Het belangrijkste onderwerp was dit keer de hoorzittingen in de Senaat over Brett Kavanaugh, die door Trump was voorgedragen als rechter van het Hoogerechtshof. De hele exercitie was een schoolvoorbeeld van de diepten waartoe de Amerikaanse politiek was afgezakt. De procedure stond vooral in het teken van beschuldigingen van seksueel wan gedrag die tegen Kavanaugh waren ingebracht. Die spleten Amerika langs zich gestaag verhardende politieke en culturele lijnen. Op de achtergrond speelde mee dat het voor het leven benoemen van een rechter die veel invloed kon uitoefenen op ons aller bestaan van Obama was gestolen, toen de Republikeinen in 2016 weigerden om de door hem voorgedragen kandidaat in overweging te nemen. In een voor hem ongewone uitspraak zei Obama dat hij tijdens de hoorzittingen de drang voelde om weer politiek actief te zijn, niet als president, maar als senator, want dan kon hij Kavanaugh vragen stellen. Gebeurtenissen aan het thuisfront volgden ons als een schaduw, maar we konden er niets aan veranderen.

Ook al was er dit keer geen ceremonieel vertoon en hadden we geen verplichtingen, het feit dat ik samen met een voormalige president naar Amsterdam was gereisd, betekende wel dat we in de avond in het Achterhuis rond mochten kijken, zonder andere mensen erbij. De houten vloeren kraakten onder onze voeten. In de kleine kamers hing de stilte die de familie Frank vijfenzeventig jaar eerder had omhuld. Een vriendelijke gids vertelde over de dagelijkse sleur van Anne hier, tot de onderduikers werden opgepakt en ze op transport werd gesteld, eerst naar Auschwitz en later naar Bergen-Belsen, waar ze is overleden. Toen de rondleiding voorbij was, kocht ik in de winkel van het Achterhuis haar dagboek, dat ik sinds mijn tienertijd niet meer gelezen had. Obama liet een bericht achter in het gastenboek, een boodschap zoals hij die al duizenden keren in Amerika en de wereld had proberen uit te dragen. ‘Het verhaal, en de stem, van een jong meisje doordringen ons van de vreselijke wreedheden waartoe we in staat zijn, maar ook, en dat weegt zwaarder, van de veerkracht en de schoonheid van de menselijke geest.’ Toen we bij de ingang afscheid namen van het museum personeel en de al halfdonkere straat in liepen, hadden we onwillekeurig het gevoel dat we een bezoek hadden gebracht aan een vergeten plek.

De volgende ochtend was ik door een combinatie van een jetlag en een steeds vertrouwder wordend ongedurig gevoel al wakker voor het licht werd. Ik nam de gelegenheid te baat om in het halflicht van de vroege ochtend door Amsterdam te wandelen. In het verleden was ik er al een paar keer geweest, maar net als bij het Achterhuis was het anders om rond te lopen in een stad zonder mensen. Daardoor kreeg ik onbelemmerd zicht op de stad, waar in het verleden zoveel was gebeurd. De grachten waren het bewijs dat menselijk vernuft kon samengaan met schoonheid en dat Hollandse kooplieden mede vorm hadden gegeven aan de wereld. Per slot is mijn stad, New York, begonnen als Nieuw-Amsterdam. De hijsbalken aan de voorgevels waren het bewijs van pragmatische vernieuwingsdrang en oplossingsgericht denken. Impliciet aanwezig was ook een manier van denken waardoor Amsterdam een

centrum van creativiteit en een vrijzinnige, verdraagzame, open samenleving kon zijn.

Verderop vertel ik het verhaal van Peter Karpenstein, een Duitser die is neergestreken in Brussel en zijn hele leven voor de Europese Unie heeft gewerkt. Hij heeft geprobeerd de meest hooggestemde idealen van Europa uit te dragen en lering te trekken uit de ergste missers. Die konden een Duitser die nog voor het begin van de Tweede Wereldoorlog was geboren niet ontgaan. In een mix van Duits, Vlaams, Frans en Engels had hij mij als jonge Amerikaan waardering bijgebracht voor een Europa dat in staat was tot grote hoogte te reiken, maar me er ook van doordrongen dat de duistere kant van onze aard ons naar gevaarlijke plekken kan leiden. Hij heeft zijn leven in dienst gesteld van een institutie die is opgezet om zulke excessen in te dammen.

Toch zijn we de lessen van het verleden vergeten. In het afgelopen decennium heeft een mengsel van nationalisme en autoritarisme zich sluipenderwijs meester gemaakt van de mondiale politiek. Het eerste prille idee dat ik in Amsterdam voelde, is uitgegroeid tot een boek waarin ik verken waarom uiteenlopende versies van deze trend overal zichtbaar zijn, steeds met dezelfde oorzaken en eigenschappen.

In de Benelux heeft het centrum grotendeels stand weten te houden, al zijn ook daar wel symptomen aan te wijzen van hetzelfde fenomeen. Al vele jaren zijn de politieke ideeën van Geert Wilders een afspiegeling van het Amerikaanse Wij-tegen-Zij-nationalisme dat het handelsmerk is geworden van de Republikeinse partij: apocalyptische retoriek over de islam, een vijandig afwijzen van immigratie, nonchalant geflirt met complottheorieën en het uitdragen van een nationale identiteit die wordt bepaald door verschillen met de Ander en die Ander buitensluit. Hij zou niet uit de toon zijn gevallen op de Republikeinse conventie van 2016, toen Trump tot presidentskandidaat werd gekozen. Hij had ook stukken kunnen schrijven voor Breitbart, het mediaplatform dat Trumps kan-

didatuur, agenda en complottheorieën steunde. De Partij voor de Vrijheid haakt net als het Vlaams Belang in België in op de steeds sterker wordende onvrede over de door Amerika geleide mondialisering, het steeds meer gewicht toekennen aan identiteit en de polariserende invloed van sociale media, die in de hele wereld rimpelingen veroorzaken. Rechtse populistische partijen hebben in het Belgische en ook in het Nederlandse parlement behoorlijk wat zetels.

We hebben eens te meer gemerkt waartoe deze ontwikkelingen kunnen leiden. In dit boek beschrijf ik hoe Viktor Orbán permanent een autoritaire agenda volgt waarmee hij een democratie wil veranderen in een onvrije staat, en dat alles onder de paraplu van de Europese Unie. In Rusland heeft Vladimir Poetin teruggegrepen op het bloed-en-bodem-nationalisme van het verleden, stukken grondgebied van buurlanden geannexeerd en is hij overal in het Westen een contrarevolutie tegen de democratie begonnen. In China is een nieuw model bedacht, dat kapitalisme, nationalisme en totalitaire controle in zich verenigt, met als treurig dieptepunt de provincie Xinjiang, waar een miljoen Oeigoeren zijn opgesloten in kampen. In de Verenigde Staten, de leider van de ‘vrije’ wereld, was een corrupte autocraat aan de macht, werd ons Capitool bestormd door een meute en heeft een belangrijke politieke partij zich verbonden aan de grote leugen dat haar voorman de verkiezingen die hij verloor heeft gewonnen.

Dit is een verhaal dat nog niet ten einde is.

Toch beginnen mensen overal in de wereld de democratie steeds feller te verdedigen. Tijdens ons bezoek aan Amsterdam, in 2018, hebben we gepraat met jonge mensen uit heel Europa die op zoek waren naar nieuwe manieren om te laten zien dat mensenrechten nog steeds relevant zijn, die politieke bewegingen begonnen, banden schiepen tussen vluchtelingen en de plaatselijke bevolking en werkten aan een vernieuwde Europese identiteit, die bescherming biedt aan universele waarden, maar ook rekening houdt met plaatselijke zorgen. Overal ter wereld komen bewegingen op – in dit

boek wordt er veel aandacht aan besteed – die het opnemen tegen corruptie, autocratie, ongelijkheid en desinformatie, en zich verzetten tegen de onwrikbare houding van de gevestigde macht. Door de onverhoedse aanval van covid-19 is aan het licht gekomen dat corrupte nationalisten niet al te goed in staat zijn om effectief te regeren, wat heeft bijgedragen aan de nederlaag van Donald Trump en ons dwingt om rekening te houden met de gevaren van ondermijnende complottheorieën en ideologieën die het opnemen tegen feitenkennis en expertise.

Er heerst een gevoel dat de cyclische strijd tussen democratie en autocratie aan een nieuw hoofdstuk is begonnen. Dat is een strijd die we niet mogen verliezen.

Toen ik die ochtend door Amsterdam liep, dacht ik aan mijn eerste kennismaking met het dagboek van Anne Frank, toen ik nog een tiener was. Het was rond 1990, het einde van de Koude Oorlog, de ultieme triomf van de vrijheid. In die context leek het tragische verhaal van een jong meisje vooruit te wijzen naar wat er na die oorlog was gebeurd: de gezamenlijke inspanningen die de democratieën van de wereld zich getroost hadden om ervoor te zorgen dat zoiets nooit meer kon gebeuren, dat het verhaal van Anne Frank een symbool zou worden van ‘de veerkracht en de schoonheid van de menselijke geest’, zoals Obama had geschreven. Musea als het Achterhuis leken eerder te wijzen op iets uit het verleden, iets wat we de baas waren geworden, dan naar iets wat nog een keer kon gebeuren.

Wat door mijn hoofd spookte op die vroege ochtend in Amsterdam was een gedachte die ik al heel vaak had gehad: dat er niets vanzelfsprekends is aan de geschiedenis. Het verhaal van Anne Frank kwam op mij sterker als een waarschuwing over dan toen ik er dertig jaar geleden mee kennismakte. Het is een waarschuwing die ons tot het besef moet brengen dat de democratie iets waardevols is, niet een gegeven, en dat elke generatie zich moet inspannen voor die democratie. In feite wordt dus van elk van ons een bijdrage gevraagd.

Sándor Lederer, een Hongaarse anticorruptieactivist die in dit boek voorkomt, wist dat met een simpele opmerking goed te verwoorden. Zijn helden, zei hij tegen mij, zijn niet politici of beroemdheden. Zijn helden, al sinds zijn jeugd, zijn Victor Kugler en Johannes Kleiman, twee Nederlanders die Anne op allerlei manieren hebben geholpen toen ze ondergedoken zat en het haar zo mogelijk hebben gemaakt om het leven te leiden waarover ze in haar dagboek heeft geschreven. ‘Wat we in onze samenleving nodig hebben,’ zei hij, ‘zijn zulke mensen.’

Ben Rhodes

Proloog

Ooit was er een natie die opklom tot een positie van nooit eerder vertoonde superioriteit in de wereld. Dit land had het vermogen om al het menselijk leven op aarde te vernietigen, te sturen en te verbeteren. Het bereikte die positie na een schijnbaar onstuitbare opkomst: het was ontstaan door een revolutie, deels opgebouwd door het gezwoeg van mensen die gebukt gingen onder de zweep, behouden gebleven ondanks de beproeving van een burgeroorlog, bevolkt door immigranten uit alle windstreken, vergroot door de brute verovering van aangrenzende gebieden, versterkt door grote prestaties op het gebied van techniek en vindingrijkheid, in zijn waarde bevestigd door de zege op fascistische ideologieën waardoor mensen aan de andere kant van de wereld waren geknecht.

De toenemende invloed van deze natie werd gedurende enige tijd tot staan gebracht door de barrière van een alternatief maatschappelijk bestel: het communisme. Na de val van de Muur die deze barrière symboliseerde, was het alsof er een dam was doorgebroken, zodat een grote watermassa de aarde erachter kon bevoelien. Nieuwe markten zouden de welvaart creëren die mensen was ontzegd. Een ongeëvenaard militair overwicht zou de vrede tussen naties handhaven. Technologische innovatie zou zorgen voor een hogere levensstandaard en zou alle menselijke kennis toegankelijk maken voor alle volken. De mensen zelf zouden leven in de vrijheid die was gewaarborgd door democratie, het integere bestuur van, door en voor het volk, het onvermijdelijke eindpunt van de geschiedenis.

Voor wie aan het eind van de twintigste eeuw als Amerikaan geboren was, sprak het vanzelf dat er een specifieke Amerikaanse uitzonderingspositie bestond – een natuurlijke staat die overbleef nadat al het andere was mislukt.

In een tijdspanne van slechts dertig jaar zou deze aanname volledig in duigen vallen. Ironisch genoeg zouden juist de krachten die de opkomst van deze natie mogelijk hadden gemaakt de ondergang ervan nog versnellen. De mondiale verspreiding van op winst gericht kapitalisme vergrootte de ongelijkheid, tastte het traditionele identiteitsgevoel van mensen aan en legde een kiem van corruptie die machtige personen in staat stelde om de touwtjes in handen te houden. Na de aanslagen van 11 september 2001 werd het wij-gevoel van deze natie gegoten in de vorm van een eendeloze oorlog die heel veel middelen opslokte, een politiek van Wij tegen Zij propageerde, en een sjabloon en een excuus bood voor autocratische leiders die een oudere vorm van nationalisme voorstonden. De nieuwe technologieën van deze natie vermenigvuldigden zich als een onbedwingbaar virus voordat we begrepen wat de impact ervan was, en zorgden ervoor dat mensen op een heel andere manier informatie tot zich gingen nemen. Na een hoopvol begin verdeelde het saamhorigheidsgevoel van internet en sociale media de mensen weer in eenzame stammen, zodat ze eenvoudiger gemanipuleerd konden worden met behulp van propaganda, desinformatie en complottheorieën. Na drie decennia ongebreideld Amerikaans kapitalisme, militair machtsvertoon en technologische innovatie had de stroom van de geschiedenis zich op een of andere manier tegen de democratie zelf gekeerd, en die oudere vormen van nationalisme en sociale controle in een nieuw jasje laten herleven.

Amerika was in 2020 een land met een lagere status in de wereld, dat niet bereid was om de verspreiding van ziekte in te dammen of ons racisme onder ogen te zien, en dat overwoog zich af te keren van de democratie die juist geacht werd de harde kern van onze nationale identiteit te zijn.

Als we begrijpen hoe dat heeft kunnen gebeuren, kunnen we gaan bedenken hoe het verder moet. Amerika zelf is een natie die

alle stromingen binnen de mensheid omvat, een land dat onderdak biedt aan alle tegenstrijdigheden, vormen van hypocrisie en tegengestelde impulsen die de mensheid kent. Nu we zijn verneerd als gevolg van onze eigen excessen en op het nippertje zijn gered bij de verkiezingen van 2020, heeft Amerika de kans om terug te keren in de geschiedenis als een natie met nieuwe ideeën over de wijze waarop we de wereld die wij gecreëerd hebben beter kunnen maken. Daartoe moeten we opnieuw putten uit onze positieve geschiedenis als natie van buitenbeentjes, met een reflexmatig wantrouwen jegens macht, samengebracht om grootse daden te verrichten, verenigd door een geheel van principes dat het elk van ons mogelijk maakt te zijn wie we willen zijn, ongeacht de stam waartoe we behoren. Dat zijn we de wereld, en onszelf, verschuldigd.

Na de val moeten we opnieuw bepalen wat het betekent om Amerikaan te zijn.

Ik ben dit boek gaan schrijven na het presidentschap van Obama om te begrijpen wat er gaande was in de wereld, in mijn land en in mezelf. Nadat ik acht jaar in het politieke machtscentrum van de Verenigde Staten had gewerkt, voelde ik me ineens een banneling in mijn eigen land. Dat was een ontluisterend besef, dat aanleiding gaf om elke aanname die ik als Amerikaan had ter discussie te stellen.

Reizen was de meest troostrijke en inzichtelijke manier om te ontsnappen aan de politieke chaos in eigen land. Elke gelegenheid die ik kreeg om naar het buitenland te gaan greep ik aan, en ik merkte dat ik contact zocht met het type mensen dat ik nooit echt had leren kennen toen ik nog voor de overheid werkte: dissidenten, activisten, oppositieleiden, eigenlijk iedereen die naar macht keek vanuit het perspectief van een buitenstaander. Nu kreeg ik de kans om de verhalen te horen van personen die zelf de politieke trends meemaakten die ik vanaf de verheven afstand van het Witte Huis had waargenomen. Omdat zij zelf geen Amerikanen waren, werden ze er niet door beleefdheid of een gevoel van ongemak van weerhouden om de realiteit van de Trump-jaren onder ogen te

zien: een Amerikaans experiment met het fascisme, zij het van een uitzonderlijk incompetent en corrupte soort. Maar al even duidelijk was dat de krachten die tot het presidentschap van Trump hadden geleid al heel lang werkzaam waren en nadien niet zouden verdwijnen. Integendeel, een nieuw type politiek, nationalistisch en autoritair, is kenmerkend voor onze huidige tijd.

Hoe meer ik dit verschijnsel onderzocht en voor mezelf probeerde te doorgronden, hoe meer ik de vingerafdrukken van het tijdperk van de Amerikaanse heerschappij zag op alles wat het leven van mensen om me heen bepaalde. Door de financiële crisis van 2008 was niet alleen de mondiale economie ingestort, maar was er ook geen vertrouwen meer in de door Amerika geleide mondialisering. Die ontwikkeling had overal de deuren geopend voor het aloude appel op nationalisme. Ook de oorlogen na 9/11 hadden het Amerikaans leiderschap in diskrediet gebracht en tegelijkertijd de aanzet gegeven tot een op hyperbeveiliging gerichte politiek van Wij tegen Zij, die gemakkelijk zo herschikt kon worden dat er in land na land een beschikbare Ander doelwit werd. De verspreiding van sociale media had een stroom van desinformatie ontketend die de democratie ondermijnde en autocraten nog krachtiger instrumenten bood voor sociale en politieke controle.

Dat zag ik het duidelijkst in drie landen die gedurende de hele Koude Oorlog communistisch waren en behoren tot de kern van de politieke krachten die de wereld momenteel herordenen. In Hongarije, waar de ooit anticommunistische liberaal, maar nu reactionaire nationalist Viktor Orbán de financiële crisis van 2008 heeft misbruikt om een autoritair soort politiek te creëren die grote gelijkenissen vertoont met het scenario dat de Republikeinse partij in Amerika heeft gevolgd. In Rusland, waar Vladimir Poetin munt heeft geslagen uit de vernederingen aan het einde van de Koude Oorlog om een klik om zich heen te verzamelen die is verankerd in corruptie en nationalisme, en vervolgens zijn best heeft gedaan om iets vergelijkbaars tot stand te brengen in de Verenigde Staten met Amerikaanse sociale media als zijn krachtigste aanvalswapen. En in China, waar Xi Jinping het model voor een nieuwe wereldorde bouwt op de zuilen van kapitalisme onder overheidscontrole,

nationale soevereiniteit en totalitaire technologie. Haal alle democratische waarden weg en je krijgt de verschuiving van het recente Amerikaanse model naar het ontluikende Chinese model.

Dit is een boek met verhalen, gebaseerd op de gedachte dat je mondiale gebeurtenissen het best kunt bekijken vanuit het perspectief van individuen. De Hongaarse oppositie is op zoek naar een democratische identiteit die de plaats kan innemen van het bloed-en-bodemnationalisme van het verleden en de nooit waargemaakte beloften van de mondialisering. De Russen zijn het slachtoffer van geweld en blijven vragen om een politiek die is verschoond van corruptie en is verankerd in de waarheid. De demonstranten in Hongkong voorzagen dat hun stad een onvrije kapitalistische technototalitaire toekomst tegemoetging en lanceerden een beweging die dient te worden gehoord als een waarschuwingskreet. Samen boden deze verhalen me een duidelijker beeld van wat er in hun landen gebeurd was en waarom, en ook van de talloze manieren waarop het tijdperk van Amerikaanse opperheerschappij daaraan had bijgedragen. Daardoor kreeg ik vervolgens een duidelijker beeld van Amerika – door de ogen van buitenstaanders in andere landen, en door mijn eigen ervaring als buitenstaander in eigen land.

Uiteindelijk is dit boek mijn verhaal, mijn reis, na een historisch presidentschap, door een wereld die naar Amerika keek en het tegenovergestelde van dat presidentschap zag, mijn poging om opnieuw te leren wat het betekent om Amerikaan te zijn in een wereld waarin het de verkeerde kant op gaat. Terwijl ik dit boek aan het schrijven was, werd een Rus die er een belangrijke rol in speelt vergiftigd en bijna omgebracht, werden de protesten in Hongkong waarin ik mezelf had ondergedompeld de kop ingedrukt, ging de wereld in lockdown vanwege een pandemie en werd een Amerikaanse autocraat weggestemd, waarna hij zijn best deed om de uitslag te ontkennen. Gedurende al deze dramatische ontwikkelingen bleven de stromen van de geschiedenis die ik om me heen voelde hetzelfde; of misschien werd het beeld wel steeds duidelijker, als een landschap waarboven de mist optrekt.

Omdat dit boek mijn eigen ervaringen van deze zaken vertegen-

woordigt, is het onvolledig, en dat kan ook niet anders. We zijn uit de aard der zaak allemaal beperkt in ons perspectief. Dat wordt nu eenmaal gevormd door onze eigen geschiedenis. Maar door onszelf te herkennen in anderen kunnen we onze eigen blik verruimen. Misschien krijgen we dan ook een duidelijker beeld van onze eigen tekortkomingen. Door te zien wat Amerika allemaal fout heeft gedaan, ben ik alleen maar meer gaan houden van wat Amerika zou moeten zijn.

Dat is het beginpunt van deze reis.

DEEL I

Het autoritaire draaiboek

We kunnen nooit een nieuw leven beginnen.

We kunnen alleen het oude voortzetten.

– Imre Kertész

De historische trends

Vanaf het moment dat ik na de inauguratie van Trump weer in het normale leven belandde, voelde ik een drang om wat er in Amerika gebeurde te ontvluchten. Als ik na een internationale vlucht met kleine oogjes uit het vliegtuig stapte, geld wisselde bij de bagage-uitgifte en het verblindende zonlicht in liep, omringd door de kakofonie van stemmen in een vreemde taal – mannen die in voetbalshirts stonden te roken, samengeklonterd rond een metalen paal –, werd ik eraan herinnerd dat het leven gewoon doorging, ondanks het gevoel van gegijzeld zijn waar mijn eigen land aan leed. Het was een vorm van zelfopgelegde ballingschap. Maar waar ik ook was, overal bleek hetzelfde gaande te zijn.

In maart 2017 ging ik naar Myanmar om de regering daar te helpen zich voor te bereiden op vredesonderhandelingen met een lappendeken aan provinciale etnische groepen die al decennialang een burgeroorlog voerden. Ook de diplomatie bleek geprivatiseerd, net als alle andere zaken. Ik was ingehuurd als zzp'er door een in Groot-Brittannië gevestigde niet-gouvernementele organisatie (ngo) die werd geleid door Jonathan Powell, voormalig stafchef van Tony Blair. Powell had aan de leiding gestaan van de onderhandelingen die waren uitgemond in de Goede Vrijdagakkoorden, die eind jaren negentig vrede hadden gebracht in Noord-Ierland. Sindsdien was hij een soort particuliere vrede-stichter die de hele wereld over reisde, van Afrika tot Latijns-Amerika tot Zuidoost-Azië. Net als een personage uit een roman van Graham Greene trof hij rebellen in de jungle of in de woestijn, in de hoop

opnieuw de voldoening te smaken die het hoogtepunt van zijn carrière hem had opgeleverd. Powell en zijn staf leken er niet verbaasd over dat ik iets eerder naar Birma wilde om op verhaal te komen. Misschien verwachtten ze dat al van iemand die pas onlangs was toegetreden tot de rangen van voormalige overheidsfunctionarissen. We probeerden oorlogen te beëindigen, maar hadden ook te maken met onze particuliere conflicten.

Een paar dagen lang liep ik doelloos rond in de uitgestrekte stad Yangon, die bedekt was door een deken van zware hitte, en voor een habbekrats kocht ik een paar namaak-Nikes om mijn voeten te ontlasten. Ik ging in een pagode naar een boeddha zitten starren en wachtte tot ik iets voelde. Ik liep een door de Amerikaanse overheid gefinancierde bibliotheek in waar ik een paar jaar eerder eregast was geweest. Nu was ik voor de jonge Birmanen die verdiept waren in een boek of naar een computerscherm staarden een anonieme westerling. Later gaf ik in de hoofdstad Naypyidaw workshops om het Myanmarese onderhandelingsteam te helpen bij hun voorbereidingen, en lessen met hen te delen die ik had geleerd bij onderhandelingen over verzoening tussen de Verenigde Staten en Cuba. De burgers namen het serieus en maakten uitgebreid aantekeningen. De nors kijkende militairen in hun vaalgroene uniform schreven niets op. Vervolgens schoof ik aan bij een overleg met Aung San Suu Kyi, de dissidente die Adviseur van Staat was geworden. Ik had haar al diverse malen getroffen, maar dit was de eerste keer dat ons gevraagd werd om in haar ambtswoning onze schoenen uit te doen, een herinnering aan het Birmese boeddhistische nationalisme dat de laatste jaren een grotere rol was gaan spelen.

Slechts enkele maanden later zou het Birmese leger dat Suu Kyi ooit gevangen had gezet een campagne van etnische zuivering beginnen tegen een moslimminderheid, de Rohingya. Een miljoen mensen zouden worden verdreven naar buurland Bangladesh. Terwijl dit gaande was, deed Suu Kyi er het zwijgen toe. Mensen waren er verwonderd over dat de vrouw die in de vroege jaren negentig de Nobelprijs voor de Vrede had gekregen nu van haar voetstuk was gevallen en een internationale paria was geworden. Maar voor

mij zat er een zekere trieste logica in. Als overlevende uit een land aan de periferie van de mondiale macht was ze ooit meegelift op de golf van democratie waar het einde van de Koude Oorlog mee gepaard ging. Ze werd een internationale beroemdheid in 1989, het jaar waarin de Berlijnse Muur viel, als boegbeeld van een democratische beweging die protesteerde tegen het militaire bewind. In 2017 deed ze wat in haar ogen nodig was om te overleven in een land waar het nationalisme hoogtij vierde. Op haar eigen reis – van icoon van de democratie naar stilzwijgende collaborateur bij het geweld dat werd aangewakkerd door boeddhistisch nationalisme en door welig tierende tegen de Rohingya gerichte desinformatie op Facebook – ging ze niet in tegen de historische trends, maar boog ze mee met de gebeurtenissen in de rest van de wereld.

In april 2017 ging ik met Barack Obama naar Milaan. Hij sprak daar over klimaatverandering, kort nadat Donald Trump zich had teruggetrokken uit de klimaatakkoorden van Parijs. Het ritme van de reis voelde vertrouwd: een privévliegtuig, een cluster hotelkamers, agenten van de geheime dienst. Het vliegtuig was echter veel kleiner dan de Air Force One, er waren slechts een paar hotelkamers en agenten, en in tegenstelling tot de overdaad aan verantwoordelijkheden die me voorheen achtervolgd had, had ik nu heel weinig te doen. Ik vergezelde Obama bij een privérondeleiding langs tekeningen van Leonardo da Vinci en staarde naar dikke lijnen die onwaarschijnlijk genoeg al vooruitliepen op de machines van de toekomst – helikopters en raketten, de oorlogsmachinerie waar we acht jaar lang over geheerst hadden. Dikke, stoffige, honderden jaren oude boeken stonden langs de muren van de bibliotheek. Uit dit soort menselijke creaties was de renaissance voortgekomen, die de weg had gebaand voor wetenschappelijk onderzoek en de cultivering van de verlichte westerse beschaving die nu onder vuur leek te liggen. Bij het hotel stonden horden Italianen Obama op te wachten. Ik zei tegen hem dat hij nog steeds een van de populairste politici ter wereld was. ‘Nee,’ corrigeerde hij, ‘ik ben nu een van de grootste beróémheden ter wereld.’ Hij vond dat een degradatie: van progressieve verandering naar culturele roem.

In juli 2017 vloog ik naar Cuba. Ik verbleef in het ruim opgezette

Hotel Nacional in hartje Havana. In de lobby hingen zwart-witfoto's van de Castro's met bezoekende hoogwaardigheidsbekleders en beroemdheden, overblijfselen uit de tijd van de Koude Oorlog. Met een vriend van de Amerikaanse ambassade ging ik wat drinken bij de buitenbar, het soort locatie waarvan je aanneemt dat die de laatste decennia bevolkt was door revolutionairen en spionnen. Op gedempte toon vertelde mijn vriend me over een mysterieuze ziekte die medewerkers van de ambassade had gevelde. Er waren theorieën over een 'audiowapen', maar de oorzaak zou nooit afdoende worden vastgesteld. Het leek ons wel iets voor de Russen: mensen die tweedracht wilden zaaien, anderen uit elkaar wilden spelen, Amerika en Cuba wilden terugdringen naar de Koude Oorlog waarvan ik dacht dat we er een einde aan hadden gemaakt.

Een paar dagen later vloog ik naar Santiago, waar de Cubaanse revolutie begonnen was. Ik kon me niet heugen dat ik me ooit zo beroerd had gevoeld – splijtende hoofdpijn, suizende oren en terugkerende braakneigingen (die ik niet altijd wist te onderdrukken). Was het voedselvergiftiging of iets anders? Een enthousiaste gids leidde me langs de revolutionaire bezienswaardigheden. Een museum dat de misdaden documenteerde van het door de Verenigde Staten gesteunde Batista-regime van vóór de revolutie gaf me het gevoel dat het diverse geschiedkundige tijdperken achterliep, en hetzelfde gold voor de Cubaanse revolutie. Ik werd rondgereden op het platteland, een rit van bijna twee uur over wegen die bij tijd en wijle werden geblokkeerd door kudde schurftige dieren, terwijl mijn maag zich bij elke hobbel omdraaide. We kwamen bij een afgelegen begraafplaats in de bergen, waar de revolutionairen guerrillero's waren geworden. Het was er weelderig groen en vredig, en het enige geluid kwam van de vogels en de bries die door de bomen blies. Een oude man die nog aan de zijde van de Castro's gestreden had leidde me rond, met als hoogtepunt de plek waar Raúl Castro begraven zou worden. Ik keek naar de tombe waar Raúl's naam al in gehouwen was; dit was een man die herinnerd wilde worden op de plaats waar hij jong was geweest, toen de goede zaak nog niet was bezoedeld door macht en het verstrijken van de tijd.

De volgende dag was ik terug in Hotel Nacional. Ik lag op mijn bed naar het plafond te staren en voerde in gedachten een gesprek. Hadden we al deze mensen misleid, van de Cubanen die het verleden achter zich wilden laten tot de Europeanen die Amerika zagen als hoeder van de democratie, tot de Birmezen die democratie voor zichzelf wilden? Mensen die ons vertrouwd hadden, en vervolgens belazerd waren. Of moesten we altijd opboksen tegen meedogenloze krachten: de Cubanen van de harde lijn, die zich met Russische steun vastklampten aan de macht; de nationalistinnen die probeerden de Europese Unie uit elkaar te trekken; het Birmees leger dat een natie voor boeddhisten nastreefde? Was de duistere ontwikkeling die ik overal ontwaarde een oorzaak van de nationalistische, autoritaire wending in Amerika, of volgde Amerika gewoon een ontwikkeling die overal gaande was, als een stuk drijfhout meegesleurd in de stroom van de geschiedenis?

Die vraag bleef door mijn hoofd spelen, van continent naar continent. In Kenia hoorde ik van een Amerikaanse diplomaat dat de Chinezen systematisch de Amerikaanse invloed verdrongen: ze kochten bedrijven en media op en paaiden de studenten die zich niet meer welkom voelden in de Verenigde Staten. In Singapore vertelde een hooggeplaatste regeringsfunctionaris me onder het genot van een drankje langs zijn neus weg dat Azië klaar was met Amerika: een glanzende kapitalistische constructie was bijna naadloos overgedragen aan de Chinezen. In Amsterdam werden Obama en ik 's avonds rondgeleid in een leeg Anne Frankhuis. We tuurden de kamertjes in waar zij haar dagboek had geschreven. Door de afwezigheid van toeristen leek het alsof we op een vergeten plek waren.

In land na land vroegen mensen me indringend hoe het mogelijk was dat Trump was gekozen. In Europa werd Trump vaak in verband gebracht met de Britse keuze voor de brexit en de vluchtelingen crisis van 2015, de angst dat horden moslims onze open samenlevingen zouden binnendringen. Maar ik was ervan overtuigd dat die theorie niet klopte, want die had te weinig aandacht voor de structurele, toonaangevende krachten die overal waar ik kwam werkzaam waren, krachten die zich over een langdurige pe-

riode hadden ontwikkeld. Nee, dit was geen onverwachte gebeurtenis die eenvoudig verklaard kon worden door een paar jaar van angstaanjagende krantenkoppen. Die analyse ging voorbij aan de werkelijkheid in de acht jaar dat ik in het Witte Huis werkte, het gevoel dat een gezwel zich overal aan het uitzaaien was, ondanks alle inspanningen om er iets aan te doen. Die analyse negeerde gemakshalve ook de wijze waarop decennia van Amerikaans kapitalisme, Amerikaanse technologie en het gepolitiseerde nastreven van nationale veiligheid zoveel mensen in de Verenigde Staten en overal ter wereld rijp hadden gemaakt voor onverholen uitingen van nationalisme.

Toen trof ik begin 2018 in Berlijn op een bijeenkomst van Obama met Europese jongeren de Hongaar Sándor Lederer. We spraken elkaar in een lege kamer van wat ooit het hoofdkwartier was geweest van de Duitse Democratische Republiek (DDR), een door de Sovjet-Unie gesteunde natie, die niet meer bestaat. Het gebouw was opgetrokken in de kleurloze stijl van de communistische architectuur uit de jaren zestig. De buitenkant was grijs en imposant, de binnenkant vol mozaïeken met geïdealiseerde taferelen van Duitsers in fabrieken, op boerderijen en in mijnen, met daarnaast als contrast beelden van boekverbrandingen en de vervolging van arbeiders onder de nazi's. Meer dan drie decennia lang hadden de mannen die de DDR regeerden – en daardoor toegang hadden tot de dossiers van de Stasi over het privéleven van andere Oost-Duitse burgers – in dit gebouw hun werk gedaan. Daarna was hier een van de meest vooraanstaande bedrijfskundeopleidingen van Duitsland gevestigd: de European School of Management and Technology (ESMT). Die naam belichaamt het technocratische ethos van mondialisering dat het begin van de eenentwintigste eeuw heeft vormgegeven. Een monument voor de communistische macht is een opleiding voor kapitalisten geworden. Zo weten we weer dat de geschiedenis nooit ten einde komt.

Sándor was nog geen veertig en had verstandige, diepliggende ogen en een bos zwart haar dat al begon te grijzen, alsof hij de geschiedenis van zijn land sinds het einde van de Koude Oorlog als een last met zich meedroeg. Ik vroeg hem om me stap voor stap

uit te leggen hoe de premier van zijn land, Viktor Orbán, Hongarije in tien jaar tijd had omgevormd van een open democratie in een grotendeels autoritair systeem. Daar had hij maar een paar minuten voor nodig. Win verkiezingen met rechts populisme dat gebruikmaakt van de woede onder de mensen over de corruptie en ongelijkheid die het gevolg is van ongebreidelde mondialisering. Verrijk corrupte oligarchen, die vervolgens je politieke activiteiten financieren. Zet een gigantische partijdige propagandamachine op. Deel de parlementaire districten opnieuw in om je partij aan de macht te houden. Stel overal rechtse rechters aan en hol de onafhankelijkheid van de rechtsprekende macht uit. Houd grote bedrijven in jouw kamp met lage belastingen en voorkeursbehandelingen. Demoniseer je politieke tegenstanders met behulp van desinformatie via sociale media. Beschuldig maatschappelijke organisaties ervan dat ze werktuigen van George Soros zijn. Presenteer jezelf als de enige legitieme verdediger van de nationale veiligheid. Verpak het hele project in een christelijke nationalistische boodschap, die aanhaakt bij het verlangen naar een groots verleden. Geef de ontevreden massa's het gevoel dat ze ergens bij horen. Val onophoudelijk de Ander aan: immigranten, moslims, progressieve elites.

Het viel me op dat Sándor dit net zo goed over Amerika had kunnen zeggen als over Hongarije.

Ik beseftte nu beter wat er in me was omgegaan sinds de inauguratie van Trump. Dat Amerika het risico liep om een semiautoritair land te worden kwam niet door Trump; die koers was al eerder ingezet en de schade kon niet ongedaan gemaakt worden door één verkiezing. In het voormalige hoofdkwartier van de DDR, dat monument voor de wereld die door Amerika op zijn kop was gezet met het einde van de Koude Oorlog, begon ik de contouren te zien van de wijze waarop de activiteiten van Amerika zelf in de afgelopen dertig jaar deze transformatie mogelijk hadden gemaakt, in ons eigen land en elders.

Dit is de wereld die wij gemaakt hebben.